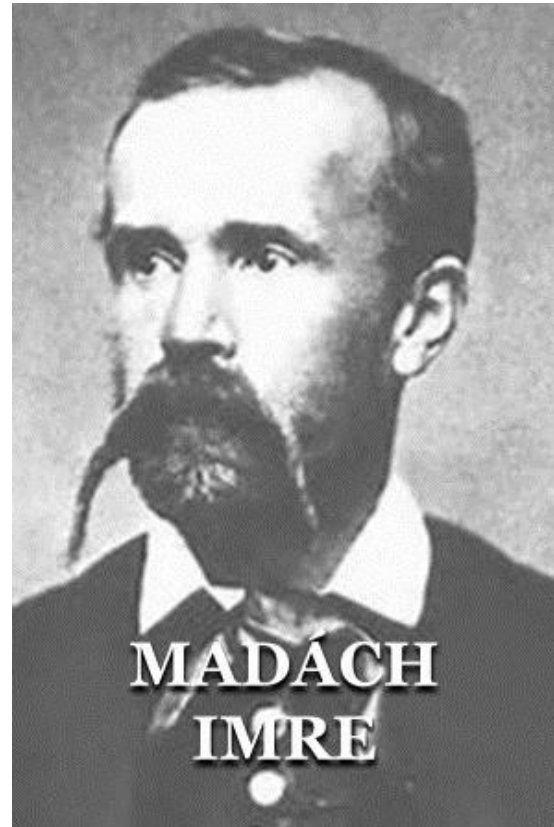
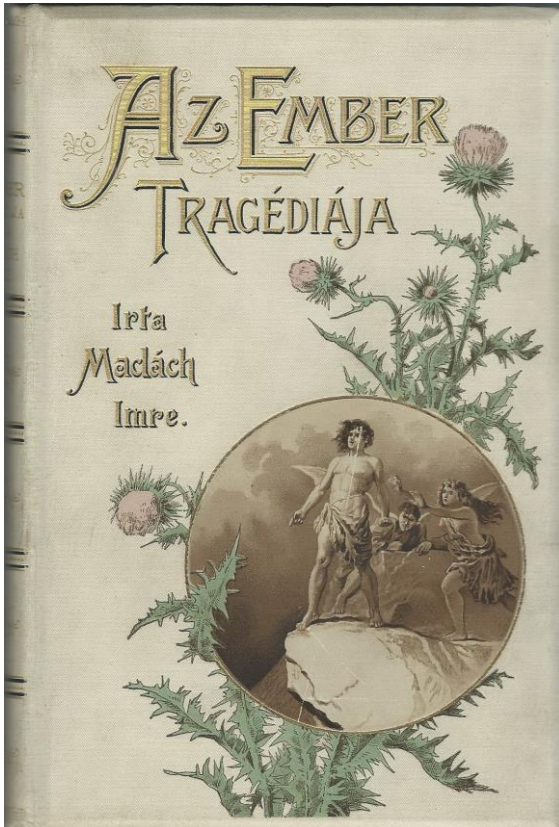

MADÁCH IMRE
AZ EMBER TRAGÉDIÁJA
írta: Vass Judit

TARTALOM: Madách Imre élete – A *Tragédia* keletkezése – A *Tragédia* műfaja – A *Tragédia* témája – A *Tragédia* szerkezete – A színek értelmezése

Ajánlott szakirodalom:

Sötér István: *Álom a történelemtől*. Madách Imre és Az ember tragédiája. 1965.

András László: *A Madách-rejtély*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983.

Striker Sándor: *Az ember tragédiája rekonstrukciója*. Szerzői magánkiadás, 1996.

MADÁCH IMRE ÉLETE

1823-1864

Alsó-Sztrégován született, Nógrád megyében (ma: Dolna Strehova, Szlovákia); másik családi birtokuk Csesztve (Magyarország, ma Madách-émlékmúzeum). A Madáchok nemzedékek óta

literátus, középnemesi katolikus család, a tudományok, a művészetek iránti érdeklődés jellemezte őket. Nagyapja, Madách Sándor volt Hajnóczy és Batsányi védőügyvédje a Martinovics-perben. Apját korán elveszítette, anyja (Majthényi Anna) egyedül nevelte három fiát.

Tanulmányai: váci piaristák, pesti egyetem: filozófia, majd jog

- 1837-1840-ig Pesten – ekkor már pezsgő irodalmi, politikai élet
- Madách liberális elveket vall, a centralisták lapjába, a *Pesti Hírlap*ba ír cikkeket (Eötvös Józsefék köre)

1841-től Nógrád megyében **aljegyző**, 43-ban betegsége miatt (szívbjaj) lemond.

1845-ben feleségül veszi **Fráter Erzsébetet** (három gyermekük születik), Csesztvén laknak.

1848-49-ben Madách Nógrád megye főhadbiztosa, a katonai vezetőség tevékeny tagja, aki még az osztrákok bevonulása után is folytatja tevékenységét! Csesztvén

bújtatta többek között Rákóczi Jánost, Kossuth titkárát. Ezért 1852-ben Madáchot letartóztatják, és vásra verve viszik Pozsonyba. Később Pesten raboskodott.

1853-ban engedik szabadon– közben házassága megromlott, felesége kicsapongó életet élt, elváltak.

1854-től visszavonultan él Sztregován; legjobb barátja a filozófus Szontágh Pál (állítólag Lucifert róla mintázta). Madách, bár visszavonultan élt, lépést tartott a korabeli irodalommal és tudománnyal. Hét-nyolc nyelven olvasott. Darwin főműve, *A fajok eredetéről* 1854-ben jelent meg, Madách már 1855-ben említi egy jegyzetében! Óriási könyvtárát később” széthordták”.

1861-től visszatér a közéletbe, Nógrád megye követe az országgyűlésben. 1862-ben jelenik meg (Arany János támogatásával) *Az ember tragédiája*. 1864-ben halt meg vízkórban.

Művei:

Lantvirágok (1840) egyetlen verses kötete; Drámái: *Az ember tragédiája*, *A civilizátor*, *Mózes*

A Tragédia keletkezése

Madách 1859-60-ban írja a *Tragédiát*, 1861-ben elküldi Arany Jánosnak bírálatra, aki beleolvass, de leteszi, mert Goethe-epigont sejt benne. Amikor azonban hallja Madách nagy sikerű szónoklatát az országgyűlésben, újra előveszi a művet, s rájön, hogy tévedett.

„Poézisről szólván: valahára födöztem föl egy igazi talentumot...Faust-féle drámai kompozíció, de teljesen a maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat.” (Arany levele Tompa Mihályhoz)

Arany felajánlja Madáchnak, hogy kijavítja a verselési és stilisztikai hibákat, Madách beleegyezik, így 1862-ben Arany javításaival jelenik meg a mű először. Arany egész tekintélyével kiáll Madách mellett, amikor támadások érik. Erdélyi János (irodalomkritikus) szerint például *„kigúnyolja az emberiség legszentebb eszméit.”*

A Tragédia műfaja

Az ember tragédiája emberiségköltemény (világdráma) – olyan mű, amelynek főhőse az egész emberi nemet képviseli. Nevezhetjük romantikus drámai költeménynek is, amelynek cselekménye nem a klasszikus dramaturgiára épül, hanem téren és időn át csapong. Lényege nem a drámai harc, hanem filozófiai kérdések.

Irodalmi előzményei: Dante: *Isteni Színjáték*, Milton: *Az elveszett paradicsom*, Byron: *Manfred*, Goethe: *Faust*

Madách művének főhőse, Ádám fausti hős, aki Istentől elszakadva, saját értelmére hagyatkozva próbálja megérteni a világot. A mű során három párhuzamos utat jár be:

1. Az egyén útját: ifjú kortól az öregkorig, az öntudatlanságtól a megismerésig
2. Történelmi utat: Bejárja a világtörténelem legjelentősebb állomásait, az emberi társadalom különböző formáit (egyeduralom, demokrácia, hanyatlás...stb.)
3. Eszmetörténeti utat: Megismeri az emberi gondolkodástörténet legfontosabb eszméit, filozófiáit – tehát egyszerre jár be egyéni és egyetemes utat.

A Tragédia témája

Az ember tragédiája a magyar romantika összefoglaló műve, amelyben Madách a 19. századi magyar és európai gondolkodók által felvetett kérdéseket összegzi.

A mű három fő kérdés köré épül:

1. a létfilozófiai kérdés: Mi erősebb, az anyag vagy a szellem? (Ez idealizmus és materializmus örök vitája.)
2. a történetfilozófiai kérdés: Van-e fejlődés a történelemben?
3. etikai kérdés: Van-e értelme az emberi létnek?

A három fő kérdés mellett Madách különböző korokban vizsgálja férfi és nő kapcsolatát, egyén és történelem, egyén és közösség viszonyát, a tudomány, a művészet, a vallás szerepét.

A Tragédia szerkezete

Szerkezete a hegeli dialektikát követi: Hegel szerint a világon minden az ellentétek harcát mutatja, s az egymásnak feszülő erőkől jön létre fejlődés. Ennek a fejlődésnek három szakaszát különíti el: tézis - antitézis – szintézis.

Ádám minden szín elején hisz valamilyen eszmében (tézis), ezt Lucifer vagy maga Ádám megcáfolja (antitézis), majd a kettő összevetéséből nő ki Ádám új hite. A hegeli hármasság a szereplők viszonyaiban is megmutatkozik. (Erről később.)

A SZÍNEK ÉRTELMEZÉSE

A színekhez választott illusztrációk KASS JÁNOS¹ munkái 1980-ból.

ELSŐ SZÍN (A Mennyekben)

Az első szín a mennyekben játszódik a teremtés után. A szereplők: az Úr, az Angyalok kara, a Főangyalok és Lucifer. A bibliai keret csak szimbólum, **valójában egy filozófiai vita zajlik** a teremtett világról. A filozófiai vita lényege **idealizmus és materializmus** konfliktusa. Az Úr és az angyalok az idealista világnézetet, Lucifer ennek tagadását, a materialista filozófiát vallja. A vita tétje az alapvető létfilozófiai kérdés: mi erősebb, az anyag vagy a szellem? A színben több filozófia hatása is kimutatható.

¹ Kass János (1927–2010), Kossuth-díjas grafikus, szobrász

Az Úr azt mondja: *„Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen.”* Ez a **deista** felfogást tükrözi, miszerint Isten csak megteremtette a világot, de további alakulásába nem szól bele. Isten tehát csak első mozgató. Ez tagadja a zsidó-keresztény istenképet, amely szerint az Úr mindenható.

Az **Angyalok kara** dicsőíti a teremtett világot, szavaikban Madách **Hegel** filozófiáját rejti el. Hegel szerint a világon minden ellentétek harcát mutatja, s a történelmet a Világszellem vezérli. Ez a **dialektikus idealizmus**. Ezt vetíti ki az Angyalok kara az égitestekbe: *„Két golyó küzd egymás ellen, /összehullni, szétsietni: / S e küzdés a nagyszerű fék, / Pályáján továbbvezetni.”* Megjósolja a Föld jövőjét is: *„Kis határodon nagy eszmék / fognak lenni küzdelemben.”*

A három Főangyal, Gábor, Mihály és Ráfael az Urat jellemzi az **idealista felfogás** alapján. Az Úr az ESZME (szellem), aki megteremtette az anyagot, ő az ERŐ, amely mozgásba hozta az anyagot az ellentétes erők által, és ő a JÓSÁG, aki az anyagot felruházta a szellemmel, azaz értelemmel.

Ezzel az idealista filozófiával szemben lép fel **Lucifer**, akinek a neve **„fényhozó”** -t jelent. Lucifer (itt még angyal) kritizálja a teremtett világot. Ő a materialista nézetet vallja, szerinte az anyag erősebb a szellemnél:

„Végzet, szabadság egymást üldözi, / S hiányzik az összhangzó értelem.” Magát *„a tagadás ősi szellemének”* nevezi, és szerinte a tagadás le fogja rombolni a világot.

Az Úr és Lucifer „fogadást köt”, Lucifer azt állítja, hogy el tudja csábítani az embert. A fogadás filozófiai tétje valójában az: mi erősebb az emberben, az anyag vagy a szellem, a hit vagy a tagadás? A szín tehát egy szimbolikus vita idealizmus és materializmus között, a két filozófia harca testesül meg a további színekben.

MÁSODIK SZÍN (A Paradicsomban)

Keretszín, amely a bibliai Genézisre, az első emberpár bűnbeesésére épül. A bibliai történetet azonban Madách filozófiailag elmélyíti. Ádám és Éva itt indul útjára, **a gondolkodástörténet kezdetén vagyunk. Az ember világképe mitologikus, a hit, a gondviseléstudat jellemzi.** Még hallják az Úr szavát, azaz hisznek benne, de Lucifer már ott áll a háttérben, hogy elcsábítsa őket. Azonban lényeges az eltérés a bibliai történettől, mert **a kételkedést nem Lucifer ülteti el az emberpárban, az már ott van bennük.**

Az első kérdést Éva teszi fel: *„Mért szebb e két fa, mint más; vagy miért / Ép ez tilalmas?”* – azaz a gondolkodás, a kételkedés képessége már eleve bennük van, Lucifer csak kihasználja azt, hogy a hit útjáról letérítse őket. Mielőtt megjelenne nekik, egy pillanatra meginog, mert érzi, hogy az Évát és Ádámot összekapcsoló érzelem erősebb lehet az általa képviselt értelemnél. Itt kezdődik Lucifer és Éva „párharc”: a hideg értelem és az érzelem küzdelme az emberben. Ádámot a hiúságán keresztül fogja meg, a gondolkodás képességét, s azáltal az önállóságot ígéri neki: *„Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben; / Nemes, de terhes, önlábunkon állni.”* A halhatatlanságot is ígéri, s erre Ádám kimondja első önálló eszméjét: *„Legyünk tudók, mint Isten.”* A kételkedés, az önálló gondolkodás útján megindult ember tehát az abszolút tudásban hisz, ki akar törni az emberi korlátok közül. A halhatatlanság fájáról azonban nem ehetnek, mert egy Cherub útjukat állja. Az Úr itt szól utoljára Ádámhoz: *„Ádám, Ádám! Elhagytál engemet, / Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.”* Eddig az Úr (a hit) vezette az embert, mostantól Lucifer (a kételkedés) irányítja. Ádám elindult az öntudatosodás útján.

Tézis: hit Istenben, a teremtés értelmében, öntudatlan lét

Antitézis: kételkedés, az öntudatosodás kezdete

Szintézis: „Legyünk tudók, mint Isten.” Ádám első önálló eszméje.

HARMADIK SZÍN (A Paradicsomon kívül)

Ebben a színben kezdi meg Ádám önálló létét. Hisz a szabadságban, és abban, hogy önmaga irányítja sorsát. Az előző színből hozta hitét, hogy abszolút tudást szerez. Ádám és Éva már dolgozik, hogy önmagukat ellássák. Lucifer Rousseau filozófiáját idézi, amikor a magántulajdont és a családot tekinti a világ mozgatójának. (Rousseau szerint minden rossz forrása a magántulajdon.) Az öntudatlanságból felnövő Ádám szembesül az emberi lét korlátaival.

„Nézd, ugranám, és testem visszahull.”

A gravitációt érzékeli, valójában azt, hogy nem tud az anyag korlátaiból kitörni. Lucifer megidézi a Föld szellemét, aki a panteista filozófiát vallja, miszerint a szellem és a természet egy. (Natura est deus in rebus, Giordano Bruno). Ádámnak szembesülnie kell azzal, hogy a világon hatalmas erők munkálnak, s ezen erőkhöz képest az ember gyenge lény. Ezért kéri Lucifert, hogy segítse őt az abszolút tudáshoz.

„Hagyj tudnom mindent, úgy, mint megfogadtad.” *„Arasznyi lét, mi sietésre int.”*

Lucifer azzal vigasztalja, hogy az egyén az emberiség része, s ha ő maga nem is éri el célját, az emberiségnek ez sikerül. Ádám, aki elindult már a gondolkodás útján, szeretné látni a jövőt, ezt kéri Lucifertől, aki álmod bocsát rájuk, s megígéri a reményt.

Tézis: „Önmagam lettem enistenemmé” Az ember maga irányítja sorsát.

Antitézis: a világban az embernél nagyobb erők munkálnak

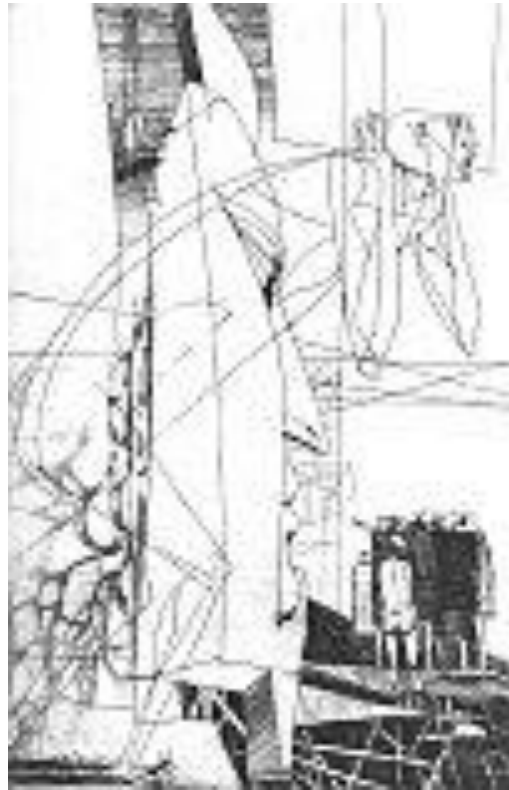
Szintézis: Ádám látni akarja a jövőt.

NEGYEDIK SZÍN (Egyiptom)

Az egyiptomi színben Madách az alábbi kérdéseket vizsgálja:

1. Az egyeduralom természete,
2. az érzelmek szerepe,
3. férfi és nő viszonya,
4. nép és hatalom viszonya

1. Az egyeduralom természete: A színben Ádám fáraó, vagyis egyeduralkodó, despota. Az előző színből hozta hitét: „*Enmagam lettem enistenemmé.*” Fáraóként úgy érzi: „*Erősebb lett az ember, mint az Isten.*”, vagyis hisz a dicsőségben, s abban, hogy maga *irányíthatja sorsát.*

A szín elején mégis lehangoltnak látjuk, mert amit elért, nem magának köszönheti, hiányzik neki a küzdelem. A piramis építésével a halhatatlanságot akarja elérni. Az ember istenülési vágyának racionális kritikáját Lucifer mondja ki: „*csak szellemed vesz / De tested megmarad, mint múmia.*” – azaz hiú törekvés a halhatatlanság iránti vágy. Az egyeduralom kritikáját először a rabszolga, majd Éva mondja ki: „*Milliók egy miatt.*” Ez erkölcsi kritika, mely a despotizmus igazságtalanságára utal. Ebben a színben **Éva ébreszti fel Ádám morális tudatát**, az ő hatására születik meg benne a demokrácia hite. Éva nemcsak morális tudatát, de érzelmeit is felébreszti, Ádám beleszeret.

2. Az érzelmek szerepe: Az érzelmet, vagyis a lelket Lucifer irracionálisnak nevezi, amely gyöngébb a testnél: „*a tudás / Tagadja létét e rejtett fonálnak: / S kacagja durván az erő s anyag.*” 1854-ben jelent meg **Büchner** műve, a *Kraft und Stoff (Erő és anyag)*, amely a **mechanikus materializmus** alapműve. Eszerint a világon minden anyag, s mindent az anyag törvényszerűségei irányítanak, vagyis az ember is csak anyag/test, a szellem, érzelmek, erkölcs csak az anyag megjelenési formái. Lucifer ezzel a mechanikus materializmussal tagadja az emberi érzelmeket. Szerinte az embert pusztán testi vágyai irányítják.

3. Férfi és nő viszonya: Ebben a színben férfi és nő kapcsolata **diszharmonikus**, ezt jelzi, hogy Éva csak rabszolga. A nő nem egyenrangú a férfival: „*Haszontalan, de szép, s ez érdeme.*”

4. Nép és hatalom viszonya: Mivel Ádám le akar mondani az egyeduralomról, hogy felszabadítsa a népet, Lucifer lesújtó kritikát mond a népről, általában az emberről. Szerinte az embereket nem a szabadág-, hanem a hatalomvágy hajtja: „*Mert minden ember uralomra vágy.*” A tömeg nem érdemli meg, hogy felszabadítsák, mert eleve szolgálalkú: „*Mely minden rendnek malmán húzni fog,*”, azaz mindig „*új urat keres magának.*” Ádámnak demokrácia helyett az arisztokratikus uralmat ajánlja, az „oszd meg és uralkodj” elvét, de Ádám, akiben már feltámadt a morális tudat, ezt elveti. „*légyen mind szabad.*” „*Enyésszen az egyén, ha él a köz.*” -ezzel meghirdeti a demokrácia elvét.

Tézis: „Erősebb letten az ember, mint az Isten.”

Antitézis: „Milliók egy miatt.” (Éva, morális kritika)

A piramisokat elpusztítja az idő (Lucifer, racionális kritika)

Szintézis: „Enyésszen az egyén, ha él a köz.” (Ádám új hite a demokrácia)

ÖTÖDIK SZÍN (Athén)

Az athéni színben Madách az alábbi kérdéseket vizsgálja:

1. a demokrácia természete
2. a demagógia és a manipuláció természete
3. egyén és tömeg viszonya

1. A demokrácia természete: Az egyiptomi színtől Ádám a népuralomba vetett hittel búcsúzott, ezért jelenik meg most Athén vezetőjeként, Miltiádészként. Madách górcső alá veszi a demokráciát, s bemutatja gyengeségeit: a nép manipulálható, a demagógia szabad teret kap.

Miltiádész távol hazájától a szabadságért harcol, de közben a demagógok ellene fordítják a népet, végül a tömeghangulat vesztét okozza – a nép felszabadítója a nép áldozata lesz.

2. A demagógia és a manipuláció logikája: Madách (bár maga is demokrata) jól látja, hogy a demagógia milyen eszközökkel képes manipulálni a népet. (A „demagógia” görög eredetű szó, „népvezetést” jelent. Olyan hamis retorika, amely az érzelmekre és az előítéletekre hat, irracionális félelmeket kelt az emberekben, s irracionális tettekre sarkallja őket.) Madách fokról fokra mutatja be a manipuláció eszköztárát:

A demagóg az emberek hazaszeretetére apellál először, hogy ezzel tetszetős színben tűnjön fel: *„Veszélyben a hon, hogyha nem beszélek.”* Minden demagóg egy nemes eszmén keresztül állítja maga mellé az embereket. (hazaszeretet, szabadság, igazság stb.)

Először dicséri Miltiádészt, hogy az emberek előtt elfogulatlanok tűnjön: *„s egy nagy férfiút /Kell vonnom a bíróságok elé...”*

Hízeleg a népnek: *„oh, dicső fejedelmi nép /Még hadvezérednél is többre nézlek.”*

Miután így maga mellé állította a tömeget, akkor hozakodik elő a rágalommal: *„nagy Miltiádész /Eladta a hont.”*

A DEMAGÓGIA LOGIKÁJA: NEMES ESZME – AZ ELLENFÉL DICSÉRETE / ELFOGULATLANSÁG LÁTSZATA – HÍZELGÉS A NÉPNEK – AZ ELLENFÉL MEGRÁGALMAZÁSA – és máris elbizonytalanodnak az emberek.

Madách azt is alaposan körbejárja, miért hatásosak ezek a demagóg eszközök, vagyis **MIÉRT MANIPULÁLHATÓ A TÖMEG?**

- Információhiányban szenvednek, NEM ISMERIK A TÉNYEKET.
- Ingadoznak a meggyőződésük és a demagóg állításai között, azaz ELBIZONYTANODNAK.
- A szegénység kiszolgáltatottá teszi őket.
- Ha nem is hisznek a demagógnak, a TÖMEGHANGULAT miatt nem mernek ellene szólni, féltik az egzisztenciájukat, a családjukat stb.
- A tömeghangulat bármerre fordítható, az ügyesebb demagóg győz, A NÉP FÉLELMÉT, ELŐÍTÉLETEIT kihasználva. (A nép először behódol a visszatérő Miltiádésznek, de ezután Lucifer rágalmára, hogy Ádám meg akarja büntetni a népet, az első demagógra hallgatnak. Így lesz a szabadságszerető népből CSŐCSELÉK, akit már bármire rá lehet venni.)

3. Egyén és tömeg viszonya:

Az egyiptomi színben az egyénnek volt alárendelve a tömeg, itt viszont az egyén van kiszolgáltatva a tömegnek, amely könnyen manipulálható. Itt Éva mond lesújtó kritikát a népről, szinte megismétli Lucifer előző színbeli gondolatait: a tömeget nem a szabadságvágy, hanem a hatalomvágy hajtja, nehezen viseli el a kiválóságot, inkább bemocskolja: *„Csak láncot érdemel e csőcselék.”* (Éva) Éva és Lucifer ítélete itt egybehangzik: *„Átláttad-é, hogy a bódult tömegnek /Nemesb ura voltál, mint ő neked?”* (Lucifer.) Az athéni szín szomorú képet fest a hatalommal felruházott népről: a tömeg nem érett a demokráciára.

Ádám azonban nem tagadja meg hitét, bár csalódott a népben: *„E gyáva népet meg nem átkozom, /Az nem hibás, annak természete, /Hogy a nyomor szolgává bélyegezze...”* Nagyon fontos: nem tagadja meg a demokráciát, nem talál ki magának új társadalmi berendezkedést, de elkeseredésében lemond a nemes eszmékről, arról a vágyról, hogy alakítsa a történelmet. A mindenből kiábrándult ember eszméjét, a hedonizmust választja életcélul: *„Éljen magának, és keresse a kéjt, / Mellyel betölti az arasznyi létet.”*

Tézis: Szabadság, demokrácia

Antitézis: A nép manipulálható, nem érett a szabadságra

Szintézis: Ádám lemond az eszmékről, csak magának akar élni, az élvezeteknek. Új hit: hedonizmus, nihilizmus.

FONTOS: Ebben a színben férfi és nő egyenrangú társak, ezért emlékszik Ádám arra, hogy Éva egykor lugast épített neki a Paradicsomban. Ahol a viszonyuk nem harmonikus, illetve Éva nem képvisel pozitív morális szerepet, Ádám nem emlékszik rá.

HATODIK SZÍN (Róma)

A római színben Madách az alábbi kérdéseket vizsgálja:

1. a hedonizmus, nihilizmus kritikája
2. férfi és nő viszonya
3. a dekadens kor jellemzői

A hedonizmus, nihilizmus kritikája: Az athéni színtől Ádám kiábrándulva búcsúzott, lemondott a nemes eszmékről, arról, hogy irányítsa a történelmet. A hedonizmust és nihilizmust hirdette meg életcélként, vagyis a hitetlenséget, azaz a nemes eszme nélküli létet.

Ezért vagyunk a római színben egy orgián, mert Madách itt tudja jól bemutatni, mi a következménye a nihilizmusnak.

1. A „nihil” latin szó, jelentése: semmi. Nihilista az, aki semmilyen eszmében nem hisz, tagadja az erkölcsöt.) A hedonizmus (az élvezetek hajszolása) csak pillanatnyi örömeket tud nyújtani, hosszú távon csömörhöz, perverzióhoz, aberrációhoz vezet. (Hippia megcsókolja a halottat, a lakomázók a vér látványára szomjaznak.) A kéjek már nem fokozhatók, beáll a teljes emberi kiüresedés – a nihil, a meddő vegetálás.
2. **Férfi és nő viszonya:** ebben a színben Éva Ádám szeretője, a kéj pusztá tárgya, akire fogadni lehet egy ló ellenében. Ez a pusztá szexualitás azonban nem elégíti ki Ádámot, ezért tudja Éva felébreszteni benne megint a morális tudatot azzal, hogy a paradicsomi ártatlanságukra emlékezteti őt: *„S úgy érzem, mintha álomban feküdném: / A rezge hangon messze múltba szállnék, / Hol napsugáros pálmafák alatt / Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg / Nagy és nemes volt lelkem hívása.”* Később maga Ádám idézi ezeket a szavakat, s ezzel maga mondja ki a nihilizmus kritikáját: a testi kielégülés kevés, az embernek lelki táplálékra is szüksége van.
3. **A dekadens kor jellemzői:** a római szín a dekadens korok jellemzőit mutatja be részletesen. A dekadencia átmeneti korokra jellemző tünet, amikor a régi értékrend már szétesett, s még nincs új hite az embereknek. Az erkölcs devalválódik (leértékelődik), a régi abszolútumok (vezető értékek) kiüresedtek,

társadalmi méretű értékválság következik be. Ezt tükrözi Cluvia dala, amelyben a régi értékeket, az embereket vezető nemes eszméket kigúnyolja. A dekadencia túlrejt civilizációk jellemzője is, mint például a hanyatló Rómáé. A társadalmat nem tartja össze eszme, az emberek kétségbeesetten keresnek valami újat, amiben hinni lehet, ilyenkor felerősödik a hit utáni nosztalgia. Ezért tud sikeres lenni egy olyan ideológia, amely szilárd kapaszkodókat ígér a szétesett világban. Itt ez az új eszme a kereszténység, melynek értékrendjét Péter apostol hirdeti a szín végén, s amelyet kiútként Ádám elfogad. *„Új eszmét hoznak, a testvériséget /És az egyénnek felszabadulását.”*

Tézis: nihilizmus

Antitézis: az embernek hiányzik a hit, a lelki táplálék

Szintézis: kereszténység

HETEDIK SZÍN (Bizánc / Konstantinápoly)

1. Miért merevülnek dogmává az eszmék?
2. Történelem és egyén kapcsolata
3. Férfi és nő kapcsolata

1. Miért merevülnek dogmává az eszmék?

A római színtől Ádám a kereszténység eszméjével búcsúzott, a testvériség és az egyén felszabadításának hitével. Bizáncban, mint kereszties lovag tűnik fel, aki a hitet védelmezi. A lakosok azonban elmenekülnek előlük, mert azt tapasztalták, hogy a keresztiesek dúlnak és rabolnak.

Ádám nem érti, hogyan torzulhatott el így a szent tan, miért lett belőle gyilkos ideológia. A választ Lucifer adja meg, aki **a kereszténység példáján bemutatva elemzi, miért merevülnek az ideológiák dogmává.** (Dogma = tekintélyelvű vallás vagy filozófia, amelynek tételeiben kételkedni nem szabad. Dogmatikusan gondolkodni = egy tan tételeit megfellebbezhetetlen igazságoknak tekinteni, korlátoltan gondolkodni.)

Lucifer: *Minden, mi él és áldást hintve hat, / Idővel meghal, szelleme kiszáll, / A test túléli ronda dög gyanánt / Mely gyilkoló miazmákat lehel...*

Idővel minden ideológia túléri önmagát, kiüresedik, s a fejlődés gátja lesz. Lucifer a kard-hasonlaltal érzékelteti, hogyan merevítik dogmává az emberek a felszabadító eszméket: „Mert addig csűrítetek, hegyezítetek, / Hasogatjátok, élesítitek, / Míg örültség vagy békó lesz belőle. (békó=bilincs) ...Vagy nézd e kardot, hajszállal nagyobb, / Kisebb lehet s lényben nem változott, / Ezt folytathatnók véges-végtelen, / S hol az exakt pont, mely határt tegyen?” –azaz az ideológia fanatikus képviselői túl mereven ragaszkodnak az adott eszméhez, s ezáltal bilincsbe verik a gondolatot és az embereket.

Ezt a dogmatikus gondolkodást tükrözi a színben a Patriarcha és az eretnekek vitája. Mindannyian keresztények, vagyis ugyanazt az elvet vallják, de egy részletkérdésben eltér a véleményük, ezért a másként gondolkodót eretnekként üldözni kezdik, holott csak egy „i” a különbség. (Homousion – Homouiusion).

Az eszméket a fanatikusok merevítik dogmává. Ezt a fanatizmust tükrözi, hogy a Patriarcha és az eretnekek is Dávid-zsoltárt énekelnek. Lucifer azt is megmagyarázza, miért járják be az eszmék ezt az utat. „A bűnös önmaga a győzelem, / Mely szerteszór, száz érdeket növel.” – vagyis: amíg egy eszme új, a hívei összetartanak, de amint hatalomra kerül, a hívek az érdekek mentén szembekerülnek egymással. Minden eszmének megvannak a mérsékeltjei (a toleránsak) és a fanatikusai (a túlzói), s **amikor egy ideológia hatalomra kerül, a fanatikusok győznek, akik elkezdik üldözni a másként gondolkodókat.** (Így történt a francia forradalomban is, ld. később). A hatalomra került eszme képviselői között megjelennek a kurzuslovagok is, akik ugyan nem hisznek az eszmében, de mellé állnak a pénz és pozíció reményében.

2. Történelem és egyén kapcsolata. Az eszme eltorzulását látva Ádám mégis úgy érzi, ő hívatott helyrehozni a hibát, de Lucifer ebből is kiábrándítja. „Hiú törekvés. Mert egyént sosem / Hozandsz érvényre a kor ellenében / A kor folyam, mely visz vagy elmerít, / Uszója, nem vezére az egyén...Nem a kakas szavára kezd viradni, / De a kakas kiált, merthogy virad.”

Lucifer tehát nem hisz a nagy történelmi személyiségek irányító szerepében, szerinte az egyén nem tudja megváltoztatni a történelmet, csak legfeljebb megérti az idők szavát, s azt követi.

3.Férfi és nő kapcsolata. A római színben férfi és nő kapcsolata diszharmonikus volt, a nő csak az élvezetek tárgyát jelentette. A bizánci színben ennek az antitéziséét látjuk, a nő felmagasztosított ideál, testetlen eszmény, mert a hivatalos ideológia elveti a testi szerelmet. Éva ezért apáca ebben a színben, s ezért nem egyesülhet Ádámmal, mert szüzességi fogadalma köti. Lucifer: *„Ládd, ily örült fajzat a tiéd, / Majd állati vágyának eszközeül /Tekinti a nőt...Majd istenül oltárra helyezi...Mért nem tekintí és becsúli nőül, / Nőhívatása megjelölt körében?”*

Itt tehát az eszme választja el a férfit és a nőt attól, hogy a szerelem teljességét, testi-lelki közösségét megélhessék. Erre utal szimbolikusan, hogy Ádám nem lépheti át a zárda falát, *„mert védi a kor szelleme.”* (Lucifer) **A korszellem az, amely az egyént bilincsbe veri.** Ádám kiábrándul ebben a színben is, de csak az emberekben csalódott, az eredeti eszmét megint nem veti el, *„Csatára szálltam szent eszmék után /S találtam átkot hitvány felfogásban, /...S az ember korcs volt, eszmémet betöltni.”* Megint lemond a történelem alakításának vágyáról, de mivel a hedonizmus és a nihilizmus Rómában már zsákutcának bizonyult, most új magatartást választ, a sztoikus szemlélődő tudósét. *„Mozogjon a világ, amint akar, /Kerekeit többé nem igazítom.../*

Tézis: kereszténység (testvériség, az egyén felszabadítása)

Antitézis: a fanatikusok dogmává merevítik az eszmét, az eltorzul, és bilincsbe veri az embereket

Szintézis: lemond a társadalomformáló eszmékről, a sztoikus szemlélődést választja

NYOLCADIK SZÍN (Prága)

Ebben a színben Madách a következő kérdéseket vizsgálja.

1. Az átmeneti korok jellegzetessége
2. Tudomány és hatalom kapcsolata
3. A házasság intézménye

A nyolcadik színben Prágában vagyunk, középkor és reneszánsz határán. A hivatalos ideológia még mindig a középkori, keresztény-feudális világkép, de már itt az új, reneszánsz, humanista szemlélet, amit Kepler testesít meg.

A kettősséget jelzi, hogy a háttérben még ég a máglya, amelyen eretneket égetnek, de már senki nem hisz benne, a hivatalos ideológia már csak formalitás, amely azonban még erős ahhoz, hogy elnyomja az újat. Ez a kettősség látszik Kepler sorsában is: plebejus származású, akit a császár emelt nemességre, de anyját eretnekséggel vádolják, ezért veszélyben van. Felesége (Borbála) nemesi származású, udvarlói lenézik a „paraszt” Keplert. Keplernek el kell titkolnia igazi tudását, mert az megkérdőjelezi az egyház tanításait, tehetségét csillagjósásra kell pazarolnia. Az első prágai szín jól tükrözi az átmeneti korok jellegzetességeit:

- A régi ideológiában már nem hisznek, de még hatalmon van, és üldözi az új gondolatokat
- Ez az ellentmondás képmutatásra készíti az embereket, erkölcsi válságot okoz
- Ádámnak el kell titkolnia tudását
- a felesége megcsalja, mert Kepler értékrendje, életmódja nem elégíti ki
- nem válhatnak el, mert az egyház tiltja

Ádám ebben a színben tudós, eddigi tapasztalatai méltóvá teszik erre a szerepre, gondolatilag megérett. Lucifer a famulusa, de a kor kritikáját maga Ádám mondja ki, kettejük kapcsolata kezd egyenrangúvá válni, Lucifer szellemi fölénye már nem olyan nagy.

Ádám már nem hisz a feudális előítéletekben, a szellemet és tudást tartja az igazi nemességnek, szellemében megelőzi korát, értékrendje már a felvilágosult,

demokratikus gondolkodóé. Az előző szín végén lemondott a társadalmi harcról, a sztoikus szemlélődésnek akart élni, de tudósként elégedetlen: hiányzik neki a tett, a világ alakításának lehetősége. Ezért álmodik forradalomról, mely ledönti az elavult világot, és szabadságot hoz.

KILENCEDIK SZÍN (Párizs)

A párizsi szín álom az álomban, hiszen Ádám álmodja Keplert, aki megálmodja a francia forradalmat, benne magát, mint Dantont. Ebben a színben Madách a forradalom természetét vizsgálja, de megjelennek benne Ádám eddigi tapasztalatai is:

- hogyan torzítja el a felszabadító eszmét a fanatizmus (ld. Bizánci szín)
- milyen veszélyekkel jár, ha a nép kezébe hatalmat adunk, hogyan válik a tömeg csőcselékké (ld. Athén)

A szín a francia forradalom jelszavával kezdődik: „Egyenlőség, testvériség, szabadság!” Paradox módon a szín cselekménye rácafol a jelszavakra, a forradalom véres diktatúrába torkollik, melyben az eredeti, demokratikus eszmék nem válhatnak valóra. A forradalom ellenségekre osztja a társadalmat, aki nem áll a mellé, kivégzik.

Ádám itt Danton, aki meg hasonlít önmagával. Madách soha nem választ fanatikus Ádám szerepéül, mert olyan hősre van szüksége, aki képes az önkritikára, a fejlődésre. Kezdetben Danton is a forradalom véres kezű vezetője volt, de szembesül annak embertelenségével, már mérsékletre intene, ám ezzel kivívja a fanatikusok haragját, és halálra ítélik. („A forradalom felfalja saját gyermekeit.”)

Ádám morális tudatát megint Éva ébreszti fel, aki arisztokrataként (tehát ellenségként) nemesebbnek bizonyul, mint a közönséges forradalmárnő, akinek a felszabadításáért Danton harcolt. Éva kettős szerepe ráébreszti Ádámot arra, hogy az erkölcs „pártsemleges”, a másik oldalon is vannak értékek. Lucifer ebben a színben

nem szólal meg, csak, mint néma bakó áll a háttérben – valójában Madách nem engedi szóhoz jutni, azért, hogy a forradalom értékelését Ádám maga mondhassa ki:

„Ha vérrel és sárral volt is befenve. / Mi óriás volt bűne és erénye.”

Ádám tehát nem tagadja meg a forradalom eszméit, csak levonja a kellő tanulságot. De miért álom az álomban?

1. Mert a forradalom eszméje álom maradt.
2. Mert Madách ebben a színben a magyar forradalomra is emlékezik, amelynek céljai szintén csak álmok maradtak, de Madách nem engedi, hogy Lucifer a szokásos cinizmusával megkérdőjelezze azokat.

A párizsi szín ihletője lehetett Georg Büchner német író *Danton halála* című drámája (1835). Georg Büchner testvére volt annak a Ludwig Büchnernek, akinek *Erő és anyag* c. filozófiai művét (1854) Madách olvasta, a címét be is emelte az egyiptomi színbe.

TIZEDIK SZÍN (Prága)

A második, prágai összegző szín, amelyben Ádám tudósként és érett férfiként összegzi eddigi történelmi tapasztalatait.

„S fejlődni látom szent eszméimet, / Tisztulva mindig, méltóságosan, / Míg lassan bár, betöltik a világot.” - azaz hisz a fejlődésben, az emberi szellem erejében.

Ez a szín Goethe Faustjával tart kapcsolatot, akárcsak ott, a főhős itt is tudós, aki tanítja famulusát. Ádám (Kepler) itt már felvilágosult szabadgondolkodó, aki megszabadult a dogmáktól, s az önálló gondolkodásra biztatja tanítványát. A szín legfontosabb kérdései:

- A tudományok, a filozófia és a művészet szerepe

Kepler tanítványa, akárcsak Ádám a dráma elején, mindent tudni akar. Ádám már lemondott az abszolút tudásról, nem hisz a tudomány és értelem mindenhatóságában. A filozófiáról azt mondja: „A bölcsélet csupán költészete / Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk.” – azaz több benne a hipotézis (feltevés),

mint a valódi tény. Nagyon érdekes, amit Ádám (Madách) a művészetéről mond: „A művészetnek is legfőbb tökélye, / Ha úgy elbú, hogy észre sem veszük.” – azaz az igazi művészet nem mesterkél, hanem természetesnek hat, mint maga a valóság. (Ez már a realizmus programja.) A szabályok ideiglenesek, az igazi művész új utakat tör. A tanítvány elkeseredik, s úgy érzi, nem tudott meg semmit, de Ádám megvigasztalja. *„E fólíánsokat, miken penész ül, / Dobd tűzre mind. Ezek feledtetik / Saját lábunkon a járást velünk, / És megkímélnék a gondolkodástól.”* Kepler tehát a dogmák elvetését javasolja, s a szabadgondolkodást, ami a felvilágosodásban született meg. A színtől Ádám Rousseau szavaival búcsúzik: „ki a szabadba.”, Lucifertől pedig azt kéri, hogy vigye olyan világba, ahol megadatik a gondolkodás szabadsága.

Tézis: sztoikus szemlélődés

Antitézis: hiányzik a tett, a gondolkodás szabadsága, a forradalom diktatúrát teremt

Szintézis: szabadságra épülő társadalom

TIZENEGYEDIK SZÍN (London)

A 11. londoni színben éri el a mű Madách jelenét, a 19. század második felét. Az itt feltáruzó polgári demokrácia és kapitalizmus azonban az akkori Magyarország számára még csak jövő.

Ezért jelenik meg innentől Ádám és Lucifer egyszerű utazóként, külső szemlélőként. Madách liberális elveket vallott, ezért tiszteletre méltó objektivitása, amellyel a vágyott világot és ideológiát szemléli.

A színben két kérdést vizsgál:

1. A szabadversenyos kapitalizmus természetét
2. A liberalizmus hatását

Filozófiai háttér:

A **szabad versenyos kapitalizmus** gazdaságelméletének megalapozója: **Adam Smith**, angol polgári közgazdász (1723–90) aki fő művében (*A nemzetek gazdasága*) a kapitalista gazdaságot értékelve arra a megállapításra jut, hogy annak lényege a piac

önszabályozó jellege, amely a kereslet-kínálat egyensúlyára épül, azaz az lesz a sikeres vállalkozó, aki versenyképes árut termel.

A **liberalizmus** (szabadelvűség) filozófiája az egyéni szabadságjogokra épül (gazdasági, politikai, jogi), lényege tehát az individualizmus (egyénpontúság), mely a szólás-, vallás-, gyülekezési szabadságot hirdeti. A XIX. századi **liberalizmus korában bomlik fel Európában az egységes értékrend** (keresztény etika), a kort a filozófiák pluralizmusa (sokszínűsége) jellemzi, ekkor terjednek el széles körben a materialista, ateista nézetek, mint pl. Ludwig **Büchner: *Kraft und Stoff (Erő és anyag* 1854)** című **mechanikus materializmusa**, mely szerint a világon csak mozgó anyag van, a gondolat, azaz a szellem az anyag mozgása, a világban minden szükségszerű, szabad akarata nincs. (Lucifer szavaiban többször idézi Büchner nézeteit. Ld.: az egyiptomi színen az érzelmekről: „*S kacagja durván az erő s anyag*”).

A kor másik nagy hatású műve: **Darwin: *A fajok eredete* (1859)**, melyben tagadja az ember Isten általi teremtését, helyette az állatvilágból való kiemelkedését hirdeti. Szerinte a törzsfelforrás során az egyszerűbb élőlényekből kialakultak a bonyolultabbak s az erősebb, alkalmazkodóbb fajok maradtak fenn. Később kialakult a **szociáldarwinizmus**, amely az emberi társadalomra alkalmazza Darwin elméletét, miszerint a lét: „**Struggle for life**” – harc az életért, a fennmaradásért.

Madách ezeket a műveket ismeri, jegyzetei tanúskodnak erről.

A londoni színen Ádám korábbi tapasztalatai is megjelennek: a demokrácia gyengesége, amit Athénban vizsgált, illetve a dekadencia, az eluralkodó materializmus, a hitetlenség hatása, amit a római színen már láthattunk.

A választott helyszín a vásár, hiszen itt tudja legjobban megmutatni a kapitalizmus törvényszerűségeit. A kapitalizmus ideológiája, a liberalizmus azt ígérte, hogy mindenki szabad, és egyenlő eséllyel indul, az emberek értékmérője a szorgalom és a tehetség lesz.

A színen elején Ádám a Tower tetején áll, s a zibongó vásár zajából az élet himnuszát hallja. A Kar az életet dicsőíti, s a szöveg emlékeztet az első színbéli angyalok karára. A világon minden az ellentétek harcát mutatja, tehát a hegei dialektika jelenik meg itt is, de a londoni Kar már nem beszél teremtő istenről, a világ lényegének a

szabadságot, az önszabályozó létet nevezi. „*Hagyd zajongni, majd az élet /Korlátozza önmagát.*” Ez egyben a szabadversenyek kapitalizmus elmélete is, mely szerint a gazdaság fejlődésének záloga a piac (kereslet-kínálat) önszabályozó természete, azaz nincs szükség állami beavatkozásra. (Adam Smith elmélete)

Itt filozófiai szinten ez azt jelenti, hogy Isten (ha van is) nem szól bele a világ folyásába. Ez a deizmus. A Kar azonban arra is figyelmeztet, hogy az ember mindig megpróbálja „*szűk rendszerek mértékébe*”, azaz dogmákba zárni a világot, s így az értelem mindig kudarcot vall. Ez a kanti ismeretelméleti szkepszis hatása.

A vásárba leszállva Ádám szembesül a kapitalizmus és liberalizmus árnyoldalaival. Az első kritikát Lucifer mondja ki: „*Hol a magas, mi vonz? A mély, mi rettent? / Hol életünk édes tarkasága? /Többé nem tenger küzdő, fényes árja, / Sima mocsár csak, békával tele.*”

A kapitalizmus eredménye, hogy a szabad versenyben a középszer győz, azaz az, aki a közízlést kiszolgálja, s ezért a magas kultúra háttérbe szorul. Ezt láthatjuk a szín „művészeiben”, a bábjátékosban és a hegedűsben, akik a magas művészetet elárulva az olcsó igényeket elégítik ki, hogy megélhessenek. A művészet is áruvá vált, az esztétikai (művészi) szempontot megelőzi az eladhatóság szempontja, vagyis a pénz. Madách itt megjósolja a populáris kultúra eluralkodását is.

A kapitalizmus gazdasági-morális kritikáját már Ádám mondja ki, amikor azt látja, hogy a gyári munkás mennyire kiszolgáltatott a tőkésnek. A pénz új kiváltságot teremtett, s ezzel új egyenlőtlenséget, a szabad versenyben mégsem indul mindenki egyenlő esélyekkel, újratermelődik a szegénység. Itt a darwinizmus hatása figyelhető meg, az élet nem más, mint „*Struggle for life*”, amelyben az erősebb győz. Ez mai szóval a szociáldarwinizmus elmélete.

A liberalizmus morális kritikája is elhangzik. A világot az anyagi érdekek mozgatják, az eluralkodó materialista szemlélet jellemzi az embereket, a szellemi-lelki igények háttérbe szorúlnak a megélhetésért folytatott harcban. A pénz meghozta az elidegenedést az emberi kapcsolatokban is, Éva csak az ajándék hatására kezd érdeklődni Ádám iránt. A szerelem is áruvá vált. A morális kritikát Ádám maga

mondja ki: „mit is nézzük tovább, / *Hogyan silányul állattá az ember.*” A szabad világból hiányolja a szellemet és költészetet. A liberalizmus felszabadította az egyént, eltörölte a feudális kiváltságokat, lehetővé tette a gondolkodás szabadságát, azaz az embereket már nem kényszerítik kötelező ideológiák jármába, megteremtette a demokráciát, de közben a világ elanyagiasodott, az emberi kapcsolatok elidegenedtek, a lélek ugyanúgy éhezik, mint a római színben.

A konklúziót Ádám maga vonja le: „*Ismét csalódtam, azt hívém, elég / Ledönteni a múltnak rémeit / S szabad versenyt szerezni az erőknek. – / Kilöktem a gépből egy főcsavart, / Mely összetartá, a kegyeletet, / S pótolni elmulasztám más erősbbe.*” Az itt hiányzó kegyelet lehet a testvériség és a hit. Az előítéletek eltűntek, de a régi egységes értékrend helyett nincs más, a társadalom izolált egyedekre esik szét, nincs szolidaritás köztük.

A szín vége haláltánc, a vásár helyén nyíló gödörbe egyenként ugranak az emberek. Mindannyian boldogtalan, illúzióikat veszett sorsok, az új civilizáció morális áldozatai (Arany ennek hatására írta meg *Híd-avatás* c. balladáját, amely szintén a modern kor haláltáncára épül.)

A gödörbe egyedül Éva nem hull bele, s önmaga meg is fejté ennek rejtélyét. „*A por hull csak belé, e föld szülötte, / Én glóriával átallépek azt. / Szerelem, költészet s ifjúság / Nem tője tár utat örök honomba;*” Éva tehát a szellemet, az érzelmeket szimbolizálja, mindazt, amit ebből a világból Ádám hiányolt. Éva szavai adják vissza hitét abban, hogy az emberi szellemet nem lehet elpusztítani, ezért itt ismeri fel őt először. „*Ah, Éva, Éva!*”

Ádám új hite egy olyan társadalom, amely megvédi az egyént a farkastörvényektől, a szolidaritásra épül. Ezt nevezzük ma gondoskodó társadalomnak, ezt ígérte a szocializmus is.

Tézis: szabadság, kapitalizmus, liberalizmus

Antitézis: csak a szabadság valósult meg, az egyenlőség és testvériség nem, az élet kegyetlen harc, amelyikben az erősebb győz, a világ elanyagiasodott, a szellem, az erkölcs háttérbe szorul

Szintézis: gondoskodó állam (szocializmus), a tudomány vezette társadalom

TIZENKETTEDIK SZÍN (A Falanszter)

A Falanszter szín már a jövő, melyben a tökéletes államról szőtt utópiák (Platón, utópista szocialisták) elképzeléseit veszi górcső alá Madách. Ez a szín disztópia, hiszen a platóni tudósok irányította állam és a fourier-i egyenlőségre épülő falanszter éles kritikáját adja. Madách a globalizációt is megsejtette, mert az elképzelt jövőben már nincsenek nemzetek, az emberiség egy nagy családként él együtt.

FILOZÓFIAI HÁTTÉR:

Már a filozófia kezdeteitől jelentek meg elképzelések a tökéletes társadalomról, ahol a valóságos társadalom ellentmondásait, igazságtalanságait ki lehet küszöbölni. Ezeket hívjuk (Morus Tamás műve nyomán) utópiáknak, ezek kritikáját disztópiáknak.)

Utópiák: Platón: *Állam*, Morus Tamás: *Utópia* (16. sz.) Francis Bacon: *Nova Atlantis* (17. sz.) Swift: *Gulliver*, III. rész (Utazás a Nyihahák országába) (18. sz.) **Disztópiák:** Huxley: *Szép új világ*, (20. sz.) Orwell: *1984*. (20. sz.) Az orwelli disztópiában teljesen megszűnik az egyén magánélete, mindenhol kamerák veszik körül („*A Nagy Testvér figyel téged*” eredetiben: *'Big Brother watches you.'*), nehogy önálló utat járjon.

A felvilágosodás korában megjelentek **kommunisztikus** eszmék **Saint-Simon, Fourier és Owen** nézeteiben. Saint-Simon a történelmet osztályharcnak látja elnyomók és elnyomottak között, az ő általa elképzelt társadalom a testvériség jegyében megvalósuló „egyetemes társulás”, egy új, „szociális kereszténység”. Fourier elképzelése szerint a harmonikus társadalomban az emberek ún. falanszterekbe („zárt közösségek”) szerveződnek, ahol a közös termelésben és egyenlő elosztásban megszűnik a magántulajdon, a munka játék lesz, és megvalósul az egyenlőség. Owen gyárosként kommunisztikus telepeket hozott létre Amerikában. Ezen elképzelésekből nőtt ki a 19. században a marxizmus, amely magát tudományos szocializmusnak, a felvilágosodás kori elképzeléseket utópisztikus szocializmusnak nevezte el. A marxi kommunisztikus elképzelések a 20. században, a Szovjetunióban váltak gyakorlattá, „létező szocializmussá”. Madách a marxi elméletet még nem ismerhette, de Fourier-t igen, ezt bizonyítja, hogy az elképzelt jövőt, a kapitalizmust követő társadalmi formát falanszterben képzei el.

Ádám hiányolja a haza fogalmát, szerinte „*az emberkebel /Korlátot kíván, fél a végtelentől...*” – itt Kölcsey szavai sejlenek föl a *Parainesis*ből: „*Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet be fényével...Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóul boldogíthassuk.*”

A Falansztert a tudósok vezetik, ahogy Platón elképzelte. A föld energiakészletei már kimerültek, a Nap ki fog hűlni, a tudós ezért azzal foglalkozik, hogy a földet megmentse. Szervetlen anyagból próbál szervezet alkotni – valójában az élet titkát akarja megfejteni. A Föld szelleme tagadja ennek lehetőségét. A Falanszterre a kommunisztikus ideológiák egyenlőség felfogása jellemző. Itt mindenki egyenlő, egyenlően részesül a javakban, ezt azonban csak totális diktatúrával lehet megvalósítani. Az egyéni szabadságjogok eltűntek, az emberek uniformizáltak, az egyéni vágyakat, személyiséget büntetik.

Madách híres személyiségeket vonultat fel falanszterlakókként, akiket megbüntetnek, mert nem a közös cél, hanem az egyéni vágyaik szerint élnek. Luther túlságosan nagy tüzet rakott (szenvedély), Platón álmodozott (idealizmus), Michelangelo megfaragta a széklábakat (művészet), bűnük tehát az, hogy irracionális vágyaik vannak, a szellemüket akarják kielégíteni.

A Falanszterben csak az érték, ami racionális, hasznos, ezért az érzelmeket tiltják, örületnek nevezik. A gyermeket egy idő után elveszik az anyától (Platón elképzélése), hogy ne az érzelmek, hanem a ráció, hogy ne az egyéni érdekek, hanem a közérdek irányítsa. Ádám ki akarja a gyermekéért esdő Évát szabadítani, de Lucifer megakadályozza.

Ebben a színben Ádám csalódott a tudományban, az egyenlőséget hirdető kommunisztikus eszmékben. Madách megjósolja a globalizációt, a környezeti problémákat és a totális diktatúrákat. Ádámnak ebből a színből a szabadság, az egyéniség, az érzelmek, a szellem hiányzott.

„*Hisz, mi a világon /Nagy és nemes volt, mind ily örülés.../Szellembeszéd az, mely nemesb körökből /Felénk rebeg, mint édes zöngemény / Tanúja, hogy lelkünk vele rokon, /S megvetjük e földnek hitvány porát, /Keresve utat a magasb körökbe.*”

Ádám tehát azzal búcsúzik, hogy a szellem magasabbrendűségét hiszi, s elutasítja a pusztán racionális, materialista társadalmat.

Tézis: gondoskodó társadalom, amit a tudomány irányít (szocializmus)

Antitézis: az egyenlőség csak diktatúra árán valósítható meg, hiányzik a szabadság

Szintézis: A szellem erősebb (idealizmus)

TIZENHARMADIK SZÍN (Az űrben)

Az Űr színt szimbolikusan kell értelmeznünk. Ádám el akar szakadni a Földtől, mert csalódott az emberben és a történelemben. A Falanszter színnel Lucifer azt sugallta, hogy az ember az anyagba zárt lény, és nincs lehetősége kitörni abból. Ádám elszakadási kísérlete: legyőzni a gravitációt, nem más, mint egy filozófiai kísérlet, bebizonyítani, hogy a szellem erősebb az anyagnál. Ha ezt bebizonyítja, van értelme tovább küzdeni.

Ahogy távolodik a Földtől, hiányérzete támad, az érzelmei visszahúzzák. A gravitáció fizikai törvénye itt nyer etikai magyarázatot is. Hiányzik a Föld, Éva, a pusztán racionalitás világa hideg és idegen. Mikor Ádám kilép a Föld légköréből, megmerevedik, meghal. A kísérlet sem fizikailag, sem lelkileg nem sikerült. Az ember nem tud kitörni anyag és szellem kettős kötöttségéből. A Föld szelleme támasztja fel:

„Ádám, Ádám, a végső perc közeleg:

Térj vissza, a földön naggyá lehetsz, „

Ádám vissza akar térni, az érzelem legyőzi az értelmet, folytatni akarja a küzdelmet. Saját maga összegzi tapasztalatait:

„A célt, tudom, még százszor el nem érem.

Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?

A cél, megszűnt a dicső csatának,

A cél halál, az élet küzdelem,

S az ember célja e küzdés maga. „

Gyakran idézik ezt részt, mint a Tragédia „eszmei mondanivalóját”, holott ennek nem sok értelme van. „...*az ember célja e küzdés maga*”? Azért élünk, hogy küzdjünk? Ez elég értelmetlenül hangzik. Nem is fejezi be itt Madách a művet, mert Ádám sem ezt mondja csak. Azért akar tovább küzdeni, mert hisz a küzdelem értelmében:

*„...mindegy, bármi hitvány
Volt eszmém, akkor mégis lelkesített,
Emelt, és így nagy és szent eszme volt.
Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
Előre vitte az emberemet. – „*

Itt a lényeg. Lehet, hogy az egyes eszmék nem valósultak meg úgy, ahogyan azt az emberek elgondolták, lehet, hogy eltorzultak a valóságban, mégis betöltötték a szerepüket, előbbre vitték az emberiséget, ergo: volt fejlődés, tehát van értelme tovább küzdeni. Ez a HIT vezeti Ádámot vissza, s ezért szeretné tudni az emberiség további jövőjét.

Tézis: A szellem erősebb, mint az anyag

Antitézis: Az ember nem törhet ki a korlátai közül

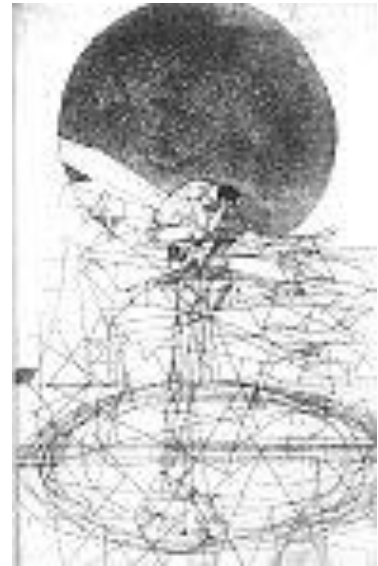
Szintézis: Volt fejlődés a történelemben, van értelme az életnek.

EZ ÁDÁM VÁLASZA a mű fő kérdéseire: a HIT

TIZENNEGYEDIK SZÍN (Eszkimó szín)

Az utolsó történelmi vagy álomszín Lucifer jóslata a jövőről. A jégmezőn vagyunk, az emberiség kipusztulóban, már csak néhány eszkimó él, ők is élet-halál harcot vívnak egymással, mert kevés a fóka, a táplálék.

Ádám már öregedő ember, Éva az eszkimó felesége, az egyetlen szín, amelyben viszolygást kelt Ádámban.

Amint az eszkimó pár meglátja őket, mintha visszarepülnének a kezdetekhez:

„AZ ESZKIMÓ

Léteznek hát mégiscsak istenek

Felettünk? ím, előtttem megjelentek.”

Úgy tűnik, az isteneszme az emberből kiirthatatlan, de Lucifer erre is kiábrándító választ ad:

„ÁDÁM

Mi gyáva nézlet!

LUCIFER

S mást tevé-e te?

Az a különbség csak közöttetek,

Hogy ő fókát, te embert áldozál

Az istenségnek, mellyet alkotál

Saját képedre, mint ez az övére. „

Madách itt Feuerbach, német filozófus tételét írja le, amely *A kereszténység története* c. tanulmány alapja: Nem Isten teremtette az embert saját képmására, hanem fordítva történt: az ember képzelt magának istent, magához hasonlót.

Ez a szín a mű gondolati mélypontja, az abszolút tagadás. A mű három fő kérdésére Lucifer válaszát olvashatjuk.

A létfilozófiai kérdésre: Az anyag determinálja a létet.

A történetfilozófiai kérdésre: Nincs fejlődés, az emberiség ki fog pusztulni.

Az etikai kérdésre: Nincs értelme az emberi életnek.

EZ LUCIFER VÁLASZA a mű fő kérdéseire: A TAGADÁS

TIZENÖTÖDIK SZÍN (A Paradicsomon kívül)

Az utolsó álomszín a Lucifer által megjósolt jövő volt (13. Eszkimó szín), amely szerint az ember az anyag által determinált (meghatározott) lény, akarata nem szabad, a végzet eszköze, Isten nincs. Ez a mű gondolati mélypontja, a lét értelmének tagadása.

A 15. szín elején, mikor Ádám felébred, kétségek gyötrik: vajon a valóságot, az igazat látta-e álmában. Az értelmetlen küzdelem gondolatával nem tud élni, ezért határozza el, hogy öngyilkos lesz, mert az lázadás lenne a végzet ellen, és a szabad akarat bizonyítása.

Azonban megjelenik Éva, s elárulja Ádámnak, hogy gyermeket vár. Ekkor Ádám ösztönösen térdre esik, s az Úr kezébe helyezi sorsát.

Ádám: Uram, legyőztél. Ím porban vagyok / Nélküled, ellened hiába vívok: / Emelj vagy sújts, kitárom keblemet. Ádám belátja, hogy az élet törvénye nála erősebb, és a vállalja az élet felelősségét. Tehát **morális döntést hoz.**

A második színben, mikor Ádám elhatározza, hogy maga kívánja irányítani sorsát, az Úr így búcsúzik tőle: *Ádám, Ádám! elhagytál engemet, / Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.* Ádám most erre a „kihívásra” válaszol azzal, hogy elismeri kudarcát: **hit nélkül nem tud élni.** (Nemcsak vallásos hitről van szó!) De ez az Ádám már nem az, akivel a 2. szín elején találkoztunk. Közben bejárta a megismerés útját, hit és kétely között ingadozik, ezért most már az Úrnak teszi fel kérdéseit, vagyis összegzi saját tapasztalatait:

Ádám: „E szűk határú lét-e mindenem...?” **létfilozófiai kérdés:** Halhatatlan-e a lélek, vagy a testtel együtt megsemmisül? Mi erősebb: az anyag vagy a szellem?

Ádám: „Megy-é előbbre majdan **történetfilozófiai kérdés:** Van-e fajzatom...” fejlődés, vagy a történelem csak körforgás vagy hanyatlás?

Ádám: „Van-é jutalma a nemes **etikai kérdés:** Van-e értelme a kebelnek...?” küzdelemnek?

Az Úr azonban „jótékonyan” nem fejt meg a titkot, de elmagyarázza, miért:

Az Úr: Madách nyitva hagyja az alapvető létfilozófiai kérdést, **nem dönti el materializmus és idealizmus vitáját.** Ha ismerné a titkot, az befolyásolhatná tudatát: **bármilyen is a választ,** mindkét esetben **fennáll a veszélye,** hogy lemond a küzdelemről.

Azzal, hogy nem ad választ a végső kérdésre, **az ember számára megmarad a szabad akarat és a szabad választás lehetősége.** Logikus azonban Ádám utolsó kérdése:

„De, oh Uram! ki fog feltartani, / **Hogy megmaradjak, a helyes uton? /** Ádám most ébred rá a szabadság súlyára: **honnantudja az ember, mi a helyes,** ha nem irányítja útját a gondviselés, az Istenbe vetett hit.

Az Úr: „Karod erős – szíved emelkedett: Csak azt kövesd. S ha tettdús életed Végetlen a tér, mely munkára hív, Zajában elnémul az égi szó, S ha jól ügyelsz, egy **szózat** zeng feléd E gyöngye nő tisztább lelkülete, Szünetlenül, mely visszaint s emel, **Az érdekek mocskától távolabb,**

Meghallja azt...

*Te **Lucifer** meg, egy gyűrű te is*

*Mindenségemben – **működjél***

tovább:

Hideg tudásod, dőre tagadásod

Lesz az élesztő...

Az „égi szó” a kanti istenbizonyíték², az ember belső hangja (kategorikus imperatívusz), morális (erkölcsi) tudata, amely eligazítja az embert jó és rossz között. Kant szerint csak az tekinthető etikus (erkölcsös) cselekedetnek, amihez nem fűződik érdekünk.

A mű filozófiai vitáját tehát Madách a kanti etikával zárja le. Az ember akarata szabad, szabadon választ jó és rossz között, képes az önálló életre.

Az Úr útjára bocsátja Ádámot, mert már képes az önálló gondolkodásra, ismeri saját erényeit és korlátait. Valójában **most fejeződött be az ember teremtése**, az anyag most lett igazán „öntudatra hozva” a megvilágosodás által. **Most már teljes ember, érző, racionális és etikus lény**, van elég tapasztalata és tudása, hogy önállóan járja útját.

A mű vége nyitott, vallásos és filozófiai értelmezése is lehetséges.

1. **VALLÁSOS ÉRTELMEZÉS:** Ádám a naiv istenhittel (gondviseléstudattal) indul, majd a gonosz csábításának engedve elszakad Istentől, a kételkedés mélypontján eljut az ateizmusig (istentagadásig), s ekkor belátja, hogy a puszta értelem hit és erkölcs nélkül kevés, ezért fordul immár tudatosan Istenhez, hogy hitében megerősödve folytassa útját. (Madách katolikus volt, a katolikusok hisznek a szabad akaratban.)

2. **FILOZÓFIAI ÉRTELMEZÉS:** Lucifer, a „fényt hozó” értelem, a kételkedő racionalitás, az erő, mely Ádámot az önálló gondolkodás útján elindítja. Éva az érzelem, a jóság, a morális tudat. Ádám nemes eszméi mindig az ő hatására születnek (ezért nem öregszik meg a mű során). Lucifer a tagadás, a NEM, Éva a hit, az IGEN, ők ketten Ádám tudatának kivetülései.

² Immanuel Kant német filozófus (1724–1804), miután megcáfolta Acquinói Szent Tamás öt istenbizonyítékát, felállította a hatodikat. Szerinte az emberben van egy belső hang, feltétlen parancs (kategorikus imperatívusz), amely eligazít jó és rossz között.

A főszereplők együtt képviselik az írói tudatot, a *Tragédia* Madách kivetített belső vitája az emberi lét legfontosabb kérdéseiről.

Ez a vita csak látszólag materializmus és idealizmus vitája, Madách ezt a kérdést nyitva hagyja, az olvasóra bízva a választást.

A műnek dramaturgiailag egy, filozófiailag három lehetséges befejezése van:

Dramaturgiai befejezés: 15. szín. Ádám felébred és összegez.

Lehetséges filozófiai befejezések:

1. 13. szín –TÉZIS: Ádám hisz a fejlődésben, ezért vállalja a további küzdelmet:
HIT
2. 14. szín – ANTITÉZIS: Lucifer az emberiség pusztulását jósolja, tagadja Isten létét, a fejlődést. Eszerint nincs értelme a küzdelemnek: TAGADÁS
3. 15. szín - SZINTÉZIS: Az Úr meghagyja Ádámnak a szabad akaratot, az embert a belső hang (erkölcs) képes megtartani a helyes úton. Van értelme tovább küzdeni: EZ MÁR VÁLASZTOTT HIT. (Hit az értelmes lét lehetőségében.)